

Скитенко Л. О.,
здобувач кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

КРИМІНОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕОРЕТИЧНИХ І ПРАКТИЧНИХ АСПЕКТІВ ПРЕВЕНТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЩОДО АГРЕСИВНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ

CRIMINOLOGICAL RESEARCH ON THE THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF PREVENTIVE ACTIVITIES TO VIOLENT JUVENILE CRIME

У статті досліджені теоретичні й практичні аспекти формування і провадження превентивної діяльності держави і суспільства щодо запобігання агресивній злочинності неповнолітніх, її історичні передумови та сучасний прогресивний досвід європейських країн; здійснений аналіз чинного національного законодавства, особливостей та недоліків кримінологічної політики.

Ключові слова: кримінологія, злочинність неповнолітніх, агресивність, превентивні заходи, державна система профілактики.

В статье исследованы теоретические и практические аспекты формирования и внедрения превентивной деятельности государства и общества по предотвращению агрессивной преступности несовершеннолетних, ее исторические предпосылки и современный опыт европейских стран; проведен анализ действующего национального законодательства, особенностей и недостатков криминологической политики.

Ключевые слова: криминология, преступность несовершеннолетних, агрессивность, государственная система профилактики.

In the article the theoretical and practical aspects of the formation and implementation of preventive activities of the state and society for the prevention of aggressive juvenile delinquency, its historical background and contemporary experience of European countries, the analysis of existing national legislation, the characteristics and shortcomings of criminological policy.

Key words: criminology, juvenile delinquency, aggression, state system of prevention.

Злочинність неповнолітніх як складова загальної злочинності є однією з найбільш актуальних проблем не лише українського суспільства. Це явище становить серйозну соціальну проблему для багатьох країн сучасного світу.

Сучасні підходи до запобігання цьому виду злочинності в Україні застаріли та неефективні, що, безумовно, пов'язано насамперед з затяжною кризою у політичному, економічному і соціальному житті суспільства. Розв'язання цієї проблеми потребує невідкладних радикальних змін і реформ. Їх впровадження можливе за умови дослідження історичного та сучасного досвіду превентивної діяльності.

Різні аспекти злочинності неповнолітніх досліджувались як українськими, так і сучасними зарубіжними вченими. Серед них відзначимо таких, як Ю. Абросимова, Г. Аванесов, Ю. Антонян, В. Голіна, В. Головін, І. Даншин, В. Джуца, А. Долгова, В. Смелянов, А. Жалінський, А. Закалюк, А. Зелінський, Т. Корнякова, В. Костенко, В. Кудрявцев, Н. Кузнєцова, Г. Мошак, В. Тацій, В. Шакун, О. Яковлев, Н. Яницька, А. Яровий.

Щодо українських та російських правників, які вивчали саме кількісно-якісні показники, причини та заходи для запобігання злочинності неповнолітніх у країнах ЄС, то серед них можна виділити наукові праці І. Андріїва, О. Ведерникової, С. Денисова, Г. Дідківської, Т. Жукової, В. Кігаса, Е. Мельникової.

Проблему протидії злочинності неповнолітніх у різних європейських країнах вивчали також такі

європейські кримінологи, як В. Бойльке, Ф. Дюнкель, В. Хайнц, В. Хассемер, Ф. Шаффштайн (ФРН); Л. Бег, М. Бьорн, Ж.М. Детроя, І. Контрерас, С. Рош (Франція); Х.М. Андреу, К.Б. Ллоредра, Х.-Б. Мартін, К. Річі (Іспанія); П. Атдзорі, А. Домініоні, Ф. Мантовані, Л. Россіні (Італія); М. Аєбі, М. Кіліас (Швейцарія); Д. Фаррінгтон (Великобританія); Б. Грущинська (Польща).

Як зазначено у Сальвадорській декларації, прийнятій на останньому 12 Конгресі ООН із запобігання злочинності і кримінального правосуддя, це явище становить серйозну соціальну проблему для багатьох країн сучасного світу [1].

Пошук засобів мінімізації підліткової злочинності завжди викликає підвищений як науковий, так і практичний інтерес, оскільки вирішення цієї проблеми є певним індикатором розвитку суспільства, показником ефективності роботи органів державної системи профілактики.

Слово превентивний походить від "praeventivus" (лат.) – запобіжний, той, що випереджає дії [2]. Запобігання злочинності неповнолітніх – це складний комплекс різних заходів запобіжного впливу, метою якого є не лише і не стільки досягнення та збереження позитивних тенденцій до зниження кількості злочинів, скільки соціальне й моральне одужання підростаючого покоління, яке є нашим майбутнім.

В Україні, де щороку реєструється понад 15 тис. злочинів, вчинених неповнолітніми, більшість неповнолітніх засуджується за тяжкі та особливо тяжкі

злочини. Підліткова злочинність традиційно тяжіє до насильницьких форм та характеризується особливою зухвалістю і жорстокістю. Це своєрідний індикатор соціальної ситуації в державі, що швидко реагує на стан суспільства. Криміналізація дітей і підлітків – криміналізація майбутнього держави. Німецький соціолог К. Манхейм був правий, коли писав, що «кожне суспільство має такий тип злочинності та злочини, що відповідають його культурним, моральним, соціальним, релігійним та економічним умовам» [3, с. 325].

Що маєтись на увазі, коли говориться про попередження або профілактику злочинності? Відповідь на це питання починається з ознайомлення з міжнародним актом, присвяченим цій проблемі.

У грудні 1990 року Восьмий конгрес ООН з попередження злочинності і поводження з правопорушниками прийняв Керівні принципи ООН для попередження злочинності серед неповнолітніх на підставі вже наявних: Загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, Мінімальних стандартних правил щодо здійснення правосуддя відносно неповнолітніх, так звані Пекінські правила.

Серед основних положень, зазначених Керівними принципами, слід назвати визначення того, що попередження злочинності серед неповнолітніх є найважливішим аспектом попередження злочинності в суспільстві. Беручи участь у законній, соціально корисній діяльності, виробляючи гуманістичний погляд на суспільство і життя, молодь може бути вихована на принципах, які не дозволяють злочинну діяльність. «Для того, щоб попередження злочинності серед неповнолітніх було ефективним, необхідні зусилля всього суспільства в цілому з метою забезпечення гармонійного розвитку підлітків при повазі до їх особи і заохочення її розвитку з раннього дитинства» [4].

Вкрай важливим у цьому сенсі є закріплення на міжнародному рівні необхідності здійснення прогресивної політики попередження злочинності серед неповнолітніх, а також систематичного вивчення і вироблення заходів. При цьому рекомендовано уникати криміналізації і покарання дитини за поведінку, яка не заподіяла значної шкоди як іншим особам, так і самій дитині [4].

Ще з античних часів запобігання злочинності серед неповнолітніх вважалося одним з основних завдань держави. Вперше це питання було досліджено в працях філософів Платона та Аристотеля. До елліністичного періоду попередження злочинів та розплата за їх вчинення супроводжувалось жорсткими покараннями. Хоча за законом жодне покарання не передбачало завдання «зла». Але якщо виявлялось, що злочинне діяння, вчинене будь-яким громадянином, завдало значної образи богам, батькам чи державі, то особі призначалося таке покарання, смерть. Злочин при цьому розглядався як хвороба, яку має лікувати держава. Був закладений фундамент подальшої розробки превентивної політики держав нової генерації.

Після Середньовіччя, коли ідеї щодо попередження злочинності були відсунуті на другий план, до цієї проблеми повернулися філософи епохи Нового Часу.

Джон Локк пов'язував запобігання вчиненню злочинів зі сферою моралі і виховання. Він вважав, що для перемоги над злом злочину необхідно виховати нове покоління [5, с. 306]. Шарль Луї Монтеск'є наголошував на тому, що попередження злочину є важливішим за покарання [6, с. 162]. Ч. Беккарія у трактаті «Про злочини і покарання» розвиває ідею, згідно з якою держава та сім'я повинні виступати єдиною виховною та контролюючою системою [7, с. 63].

Наприкінці XIX ст. в країнах Європи з поступовим пом'якшенням каральних заходів започаткувався новий підхід до вирішення проблеми попередження та боротьби зі злочинністю. Його основною метою стало встановлення причин протиправного діяння і розроблення на їх основі програми практичних заходів для боротьби з правопорушеннями й правопорушниками.

В Україні наприкінці XIX – на початку XX ст. панувала класична кримінально-правова доктрина, згідно з якою причиною злочинності серед неповнолітніх вважали поганий стан релігійного і морального виховання дітей в родині та школі. При цьому соціологи і благодійники не пов'язували стан злочинності серед неповнолітніх з економічним станом в державі. Тому одним із найбільш ефективних засобів боротьби з підлітковою злочинністю на той період вважали благодійність [8, с. 20]. Однак приватна благодійність не мала системного характеру і не приносила потрібного результату.

Період першої половини XX ст. означився активізацією досліджень цієї проблематики представниками різних галузей науки: юридичної, педагогічної, психологічної. Розроблялись новітні методики боротьби з дитячою злочинністю, підходи до вивчення особи неповнолітнього правопорушника. Як превентивні і корегуючі заходи запроваджуються заходи соціального і педагогічного впливу [9]. Серед дослідників слід відзначити таких вчених 1920–1930-х років, як Л. Василевський, М. Гернет, Н. Гришаков, Ф. Динер, В. Куфаєв, П. Люблінський, Д. Футер.

Вони стверджували, що боротьба зі злочинністю неповнолітніх на початку XX ст. здійснювалась як заходами медико-педагогічного характеру та соціальної допомоги, так і покаранням. Проте найбільше уваги науковці приділяли педагогічним методам, оскільки практика того часу показувала, що саме в них лежить запорука успіху з попередження анти-суспільних явищ серед молоді. Але дієвим заходом боротьби з неправомірними діями підлітків вважалося примусове виховання безпритульних дітей.

Після спаду зацікавленості проблемою злочинності неповнолітніх упродовж 1930–1940-х років та відродження кримінології у 1950-ті роки з середини 1990-х років питання злочинності неповнолітніх виділено в особливий розділ спеціальної частини курсів кримінології.

На початку 2000-х років криміногенна ситуація дещо стабілізувалась. Проте у зв'язку з політичною та економічною кризами на теренах України кількісно-якісні показники вчинених неповнолітніми злочинів, передусім тяжких і особливо тяжких, що мають агресивну природу, залишались стабільно високими. Певне покращення ситуації пов'язано переважно зі зменшенням дитячого населення через демографічну кризу.

Сьогодні серед загальних напрямів попередження злочинності неповнолітніх визначають:

1) поглиблений аналіз проблем і перелік програм, послуг, установ і наявних ресурсів;

2) чітко визначені обов'язки компетентних організацій, установ і співробітників, які беруть участь у діяльності з попередження;

3) формування політики, розробку програм і стратегій на підставі прогнозування, під постійним контролем;

4) участь громади в рамках широкого кола послуг і програм;

5) тісне співробітництво між національними, державними, місцевими органами управління за участю приватного сектора представників громад, установ, що займаються вихованням, освітою, працевлаштуванням, соціальним захистом, правозастосовувальних та судових установ у прийнятті сумісних заходів з попередження злочинності серед неповнолітніх і молоді;

6) участь молоді в процесі реалізації політики в галузі попередження злочинності неповнолітніх;

7) наявність кваліфікованого персоналу на всіх рівнях.

У цій великій роботі на першому місці має бути сім'я, потім освіта і громадськість.

З огляду на це запобігання злочинності неповнолітніх направлено на вирішення таких завдань:

1) реалізація та захист прав та законних інтересів неповнолітніх, охорона їх життя, здоров'я, забезпечення оптимальних умов формування особистості, усунення джерел негативного впливу на умови життя та виховання;

2) підтримка соціального порядку та захист суспільства від протиправної поведінки неповнолітніх;

3) сприяння у реалізації та соціальній адаптації неповнолітніх, які характеризуються асоціальною або протиправною поведінкою.

Передумовою успіху превентивних заходів є ефективна координація діяльності державних і громадських інститутів. Її пріоритетними напрямками мають стати:

1) соціальна профілактика злочинів, що передбачає комплекс заходів, спрямованих на усунення негативних соціальних явищ, що породжують злочинність неповнолітніх, зокрема щодо стабілізації політичної, економічної, соціальної сфер суспільного життя, забезпечення зайнятості, подолання бідності, збереження національної культури, традицій, розвиток правової освіти тощо;

2) попередження асоціальних явищ (пияцтво, алкоголізм, наркоманія, проституція тощо) у суспіль-

стві, в родинях, за місцем навчання і роботи підлітків і молоді, що негативно впливають на формування їх особистості; це має бути використання правових, економічних, соціальних та ідеологічних заходів профілактики, а також диференціації та індивідуалізації виховної роботи з конкретними особами;

3) безпосередня профілактика, що передбачає організацію служби соціальної допомоги, притягнення до адміністративної і кримінальної відповідальності дорослих за негативний вплив на дітей і підлітків, влаштування бездоглядних і безпритульних неповнолітніх до дитячих закладів.

Вдосконалення діяльності щодо запобігання злочинності неповнолітніх є актуальним напрямом кримінологічної політики. Сприяти цьому важливому державному завданню покликані вивчення та узагальнення як наявного національного, так і прогресивного зарубіжного досвіду в зазначеній сфері насамперед розвинених країн світу, до яких належать держави-члени Європейського Союзу.

На жаль, на сьогодні в українській науці зроблені лише поодинокі комплексні кримінологічні дослідження щодо протидії підлітковій злочинності в країнах-членах ЄС. Вони засвідчили, що, відповідно до європейської кримінологічної теорії, заходи протидії підлітковій злочинності класифіковані: а) за рівнем (первинні, вторинні, третинні); б) за об'єктом (сім'я, школа, найближче побутове оточення, ЗМІ, умови соціального та економічного характеру); в) за суб'єктом (державні і місцеві органи влади, освітні заклади, родина, неурядові організації, окремі громадяни); г) за змістом (соціальні, економічні, психологічні, педагогічні, інформаційні, медичні).

При цьому заходи загального та спеціального запобігання підлітковій злочинності мають взаємозалежний і взаємодоповнювальний характер. Головна їх мета полягає в зменшенні її кількісно-якісних показників й утриманні в менших масштабах шляхом запровадження запобіжних стратегій та реалізації спеціальних програм. У сучасній Європі всі програми запобігання підлітковій делінквентності можливо поділити на два види: спеціальні програми профілактичного спрямування і програми відновного правосуддя.

Програми профілактичного спрямування можна класифікувати за критерієм їх спрямованості на програми, спрямовані на зміцнення родини; програми щодо усунення негативних чинників шкільного виховання; програми соціальної профілактики злочинності і делінквентності. Аналіз та узагальнення цих програм показує, що найбільше вони підтримуються і впроваджуються у Великій Британії та ФРН. В інших європейських країнах їх застосування є більш обмеженим, однак не менш актуальним.

Програми відновного правосуддя включають медіацію, діяльність широкого кола служб пробачії (соціальних органів), програми примирення.

Слід зазначити, що більшість програм відновного правосуддя поки що не достатньо знайомі досвіду України. Проте їх запровадження передбачено Кон-

цепцією розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні, затвердженої Указом Президента України від 24 травня 2011 року № 597/2011 [10].

Втім, після ратифікації Україною у лютому 1991 року Конвенції ООН про права дитини 1989 року сформовано законодавчу базу, спрямовану на захист інтересів неповнолітніх і молоді. Зокрема, це Закони України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року, «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» від 5 лютого 1993 року, «Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх» від 24 січня 1995 року, «Про попередження насильства в сім'ї» від 15 листопада 2001 року.

Законодавчо зафіксовані права неповнолітніх на охорону життя і здоров'я, безоплатне здобуття освіти, всебічний культурний і фізичний розвиток, працевлаштування тощо.

Згідно з Конституцією України і Конвенцією ООН про права дитини в Україні створено систему державних органів, служб та спеціальних установ для забезпечення реалізації прав та інтересів дітей, на які покладається здійснення соціального захисту і профілактики правопорушень серед осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку. Вони є складовою державної системи профілактики. Правові основи їх діяльності закріплені в Законі України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», прийнятому в січні 1995 року. Крім того, в Законі визначено суть і основні напрями попередження правопорушень неповнолітніх, сформульовано поняття профілактики, що є досить цінним і робить його універсальним.

Під профілактикою правопорушень серед дітей слід розуміти діяльність органів і служб у справах дітей, спеціальних установ для дітей, спрямовану на виявлення та усунення причин та умов, що сприяють вчиненню дітьми правопорушень, а також позитивний вплив на поведінку окремих дітей на території України, в її окремому регіоні, в сім'ї, на підприємстві, в установі чи організації незалежно від форми власності, за місцем проживання [11].

Тобто національне законодавство під профілактикою розуміє сукупність заходів з попередження правопорушень і злочинів.

Не менш важливим для впровадження і реалізації превентивної діяльності стало чітке визначення того, що системи органів державної системи профілактики відповідальні в державі за реалізацію дер-

жавної політики у сфері забезпечення прав і свобод громадян України, які не досягли 18 років, як передумови запобігання злочинності у їх середовищі.

Визначення законодавцем структури цієї системи з чіткою ієрархією органів і служб підкреслює пріоритетність і першочерговість їх цілей, завдань і функцій щодо захисту прав і свобод дітей.

До органів державної системи профілактики віднесені:

- спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у справах сім'ї, дітей та молоді, уповноважений орган влади Автономної Республіки Крим у справах сім'ї, дітей та молоді, служби у справах дітей обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій, виконавчих органів міських і районних у містах рад;
- кримінальну міліцію у справах дітей органів внутрішніх справ;
- спеціальні установи для дітей;
- інші органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації незалежно від форми власності, окремі громадяни.

Важливе профілактичне значення мають зміни і доповнення, внесені у кримінально-процесуальне законодавство України. Так, у новій редакції Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 року питанням кримінального провадження щодо неповнолітніх присвячено главу 38. Насамперед визначено, що кримінальне провадження щодо неповнолітньої особи здійснюється спеціально уповноваженим на це слідчим [12].

Законом України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» передбачається призначення спеціально уповноважених суддів для розгляду кримінальних або адміністративних справ щодо неповнолітніх.

Історичний і сучасний прогресивний досвід формування і реалізації кримінологічної політики підтверджує, що ефективність здійснення превентивної діяльності щодо агресивної злочинності неповнолітніх безпосередньо пов'язана з глибоким вивченням і аналізом причин її виникнення, що є головним завданням як державних органів, так і недержавних установ, громадськості. Для незалежної України вкрай важливим у цьому процесі є впровадження найкращих практик європейських країн, що має бути предметом окремого кримінологічного дослідження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Двенадцатый Конгресс ООН по предупреждению преступности и уголовному правосудию, Сальвадор, Бразилия (12–19 апреля 2010 года) // Офиц. сайт ООН [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.un.org/ru/conf/crimecongress2010>.
2. Вікісловник [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://uk.wiktionary.org/wiki>.
3. Mannheim Kh. Op. Cit / Kh. Mannheim. – 422 p.
4. Керівні принципи запобігання злочинності серед неповнолітніх ООН («Ер-Рядські керівні принципи») від 14 грудня 1990 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uazakon.com/document/tpart17/isx17186.htm>.
5. Локк Дж. Сочинения / Дж. Локк. – М., 1988. – 670 с.
6. Дубоносова А. педагогические методы перевоспитания несовершеннолетних преступников (1918–1930 годы) / А.Э. Дубоносова // Юриспруденция. – 2010. – № 20. – С. 153–166.
7. Беккариа. Ч. О преступлениях и наказаниях / Ч. Беккариа. – М. : СТЕЛС, 1995. – 303 с.
8. Люблинский П. О детях-вожаках (Коллективы беспризорных и их вожаки) / П. Люблинский. – Х. : Труд, 1926. – 127 с.

9. Платон Сочинения / Платон. – М. : Мысль, 1972. – 678 с.

10. Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні : Указ Президента України від 24 травня 2011 року № 597/2011 // сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/597/2011>.

11. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24 січня 1995 року № 20/95-ВР : станом на 26 жовтня 2014 року // сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80>.

12. Кримінальний кодекс України : Закон від 5 квітня 2001 року № 2341-III : станом на 5 березня 2015 року // сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.